

**С.АДАМБЕКОВ
САТИРАСЫНДАҒЫ ИРОНИЯ**

Қабылов Ә.Д.
Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті
Ақтау, Қазақстан
e-mail: adlet_kabylov@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қазақтың көрнекті сықақшы қаламгері Садықбек Адамбековтің «Атылған қыз туралы аңыз» атты тұңғыш сатиралық романы мен сықақ әңгімелеріндегі иронияның қолданысы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – сатиралық шығармалардағы иронияның қызметін саралау болып табылады. Осы мақсатта жазушының прозалық шығармалары – романы мен әңгімелеріндегі сатира мен иронияның арақатынаста қолданылуындағы иронияның қызметі пайымдалды. Зерттеу барысында сатиралық шығармаларда иронияның мәтіндегі сын нысанына ерекше назар аудартып, иронияланушы объектіге күмәнмен қараушылық, баға берушілік, терістеушілік мән үстейтіні анықталды. Зерттеу нәтижелері көркем әдебиеттегі сатира, юмор, ирония секілді күлкі элементтерінің көркем мәтіндегі қызметін айқындау арқылы прозаның поэтикалық компоненттерін зерделеуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерін әдебиет теориясы саласында қолдануға болады.

Түйінді сөздер: сатиралық роман, сатиралық әңгіме, сатира, юмор, ирония, авторлық көзқарас, әңгіме, фельетон, ассоциативтік ирония, аллюзия.

Кіріспе

Көптеген зерттеушілердің сатира, юмор мен иронияның арақатынасын анықтау, ара жігін ашып көрсету бағытында жүргізген зерттеулері белгілі. Сатира мен юморды күлкінің екі полюсі деп санаса, олардың аралығында күлкі әлемінің көптеген реңктері бар. Сатира мен юмордың негізінде шындыққа эстетикалық қатынастың ерекше формасы – комедиялық қатынас жатады. Объектінің эстетикалық қасиеттері мен субъектінің мақсатына байланысты шындыққа комедиялық қатынас екі түрлі болады: сатиралық және юморлық. Ю.Борьев сатира мен юмор ұғымдарына мынадай анықтама береді: «Юмор» сөзі, біріншіден, «комедиялық сезім» мағынасында қолданылады. Бұл мағынада сатирик юморға сүйенбей тұра алмайды. Бұл сөздің тағы бір мағынасы – «риясыз күлкі»; бұл мағынасында юмор – күлкі реңктерінің бірі және сатира, ирония мен сарказмнан ерекшеленеді. «Сатира» сөзінің де, юмор секілді екі мағынасы бар. Бір жағдайда «сатира» ұғымы көркем шығарманың белгілі бір тегін білдіреді, ал екіншісінде – күлкінің ерекше түрі, оның реңкі, эмоционалды, зілді күлкілі қатынастың ерекше түрі (сатиралық шенеу, әшкерелеу т.б.) [1,80].

Көркем әдебиеттегі күлкі политрасындағы сатира мен юмордың қатарында иронияның нақты қызметін пайымдау, оның өзге күлкі элементтеріне қосатын поэтикалық өрнегін айқындау – мәселенің өзектілігін көрсетеді. Яғни сатирада – шенеуші, әшкерелеуші күлкі, юморда – жанашырлық, достық рәуішті күлкі басымдық алатын болса, иронияның күлкіге қандай қатысы бар, бар болса, ондағы күлкінің ерекшелігі неде, сипаты қандай деген мәселе иронияның сатиралық шығармалардағы орнын айқындауды қажет етеді. Сондықтан, белгілі сатирик қаламгер С.Адамбеков шығармаларындағы иронияның қолданысын қарастырмақпыз.

Зерттеу әдістері

«Әдеби энциклопедиялық сөздіктегі» мақаласында В.М.Кожевникова пен П.А.Николаев синкреттік күлкі политрасында күлкіліліктің бірнеше түрі болатынын айта

келе, ирония, юмор мен сатираның арақатынасын былайша анықтайды: «Бұл, бәрінен бұрын, «ойын ережесі» мен сипаттық жағынан қайшылықта болатын ирония мен юмор; иронияда күлкілі нәрсе байыптылықтың пердесімен, нәрсеге жағымсыз (күлкілі) қатынас басымдығымен жасырынып жатады; юморда – байыпты нәрсе күлкіліліктің пердесімен, әдетте жағымды (күлуші) қатынас басымдығымен бүркенеді. Күлкіліліктің барлық түрінің арасында юмор өміршеңдік сипатымен және дүниені бағалаудағы реңінің күрделілігімен ерекшеленеді. Ал керісінше, сын нысаны кемшіліктер болып келетін сатираның әшкерелеуші күлкісі анық – терістеуші, әшкерелеуші реңкімен ерекшеленеді» [2,67].

Кейбір зерттеушілер (Тимофеев, А.Ф.Артемова т.б.) иронияны сатира мен юмордың ортасындағы аралық форма ретінде қарастырады. Мысалы, А.Ф.Артемова иронияның юмор мен сатираның аралығында болатынын айта келе, ирония юморға қарағанда агрессивті, ал сатираға қарағанда белсенділігі мен әлеуметтік бояуы солғын көрінетінін айтады [3,45].

Әрине, иронияның сатира мен юморға жақындығы сөзсіз, бұлардың бәрі де – әдебиеттегі күлкі элементтері, әйтсе де олардың арасында принципті ерекшеліктер бар, сондықтан олардың ара жігін ажырата білуіміз керек. Жалпы, күлкі тудырудың негізі – жағымды және жағымсыз жәйттердің кенеттен түйісуі, күтпеген жерден қайшылыққа ұшырауы. Бұл орайда сатирадан гөрі юморда күлкіліліктің бейнесі айқын болатындықтан, оның иронияға жақындығын айтуға болады. Ал сатирада сын нысанын терістеушілік, әшкерелеушілік ызалы, кекті күлкі ету мақсаты жатқанмен, айқын күлкі тудырмауы мүмкін. Сондай-ақ ирония тек күлкі етуді мақсат етпейді, онда объектіні күлкі қылудан гөрі сыни баға беру, күмәнмен қарау, теріске шығару мотиві болады. «Иронияда юмордың көлеңкесі де болмауы мүмкін; ол әзілдеуде ауылы алыс жататын реніш, қарсылық, ашу-ыза, қастық және басқа да сезімдерді білдіруі мүмкін» [4,22]. Дей тұрғанмен, күлкі сипаты жағынан иронияның сатирадан гөрі юморға жақын екенін айтуымыз керек. Зерттеуші Т.Ф.Лимарева да юмордағы күлкі мен сатирадағы күлкі бағыттылығы жағынан екі полюсте жататын болса, ал ирониядағы күлкі осы екі нүктенің арасында орналасып, сатиралық күлкіден гөрі юморлық күлкіге мейлінше көбірек бейімделетінін айтады [5,16-17].

Сатираның сын мен терістеудің жоғары және шекті формасы екендігі – басы ашық мәселе. Сатира сынайтын объектісін қашан да өткірлеп көрсетеді, кейде өзгертіп, деформациялап, жеккөрінішті бейнеге айналдырып бейнелейді. Осы сатираның ауқымында немесе сабақтастықта ирония қандай қызмет атқаратынын қарастырмақпыз.

Зерттеу нәтижелері

Қазақтың белгілі сатирик жазушысы Садықбек Адамбековтің «Атылған қыз туралы аңыз» романы – қазақ әдебиетіндегі тұңғыш сатиралық роман болып табылады. Осыдан елу жыл бұрын жазылған бұл шығарма алғашқы басылымынан бастап оқырман қауымның жылы бағасын алып, әлі күнге дейін әдебиетіміздегі өз орнын жоғалтпай келеді.

Шығарма сатиралық деп аталғанмен, мұндағы баяндау өрнегі мен көркем тіл кестесінде сатиралық құралдар онша көп ұшыраспайды. Сатираға тән әсірелеу, тілдік алогизм, өткірлеу құралдары мен шарттылық элементтері жоққа жақын. Жалпы, С.Адамбековтің шығармашылығына тән байыпты баяндау бұл шығармаға тән. Екі кітаптан тұратын романда алпысыншы жылдардың оқиғасы, сол кездегі қоғамда етек алған келеңсіз құбылыстар, атап айтқанда дүмше молдалықпен елдің сеніміне кіріп, жұртты алдап, жеке басының қамын ойлаған, арам байлықты көздеген Сыбан молда мен Жаманқара секілді әкімшілік жолымен өз мүддесі үшін шаруашылық басқарып, көзбояушылықпен «табысқа» жетіп үйренген шолақ белсенділердің астыртын әрекеттерін ішкерелейді.

Романда бастан-аяқ желісі үзілмей отыратын бер желілі сюжет болғанмен, шығарма арқауында бір-бірімен жалғасып жататын екі негізгі оқиға – сотталып кеткен Жаманқараның сол жақта жүрін «асылып өліпті» деген хабарына байланысты елде орын алатын оқиғалар мен одан кейінгісі – Айнаш қыздың «атылып қалатын» оқиғасы. Мұны жалғаспалы-жарыспалы сюжет деуге болады. Шынында да, мұның екеуі де болмаған, бірақ болған делініп, жұртты біршама әбігерге салатын оқиғалар. Біріншісі – Жаманқараның өзі

ойдан шығарып, елге таратып жіберген жалған хабары болса, екіншісі – Айбалта, Кәрім, Анялардың әдейі ұйымдастырған «инсценировкасы». Екі жағдайдың да уәждемесі бар: Жаманқаранікі – елді әбігерге салып, кімнің кім екенін байқап, жаназаға келген малдан дәулет құрап алғысы келген пендешілігі болса, екіншісі – Айнаштың «өлімін» қылмысты ашуға пайдалану.

Ирония көбінесе кейіпкер сөздерінде кездесіп отырады. Айбалта алғаш ауылға Аня деген орыс қызын алып келіп таныстырғанда Жаманқараның мысқылдайтын сөзін ел ағасы Сайрамбайдың оған қарсы уәж айтатын жөн сөзімен қатар беріп, ирониялаушы кейіпкердің пікірін терістеуге пайдаланады: «Сол кезде совхоздың орталық складын өткізіп, өзі тергеу астында жүрген Жаманқара: «Мықты жерден соққан екенсің, енді торай майына мұртымыз майланатын болыпты» деп бүлк-бүлк күлгенде, «Ұлттан ұлттың артығы да жоқ, кемі де жоқ, тек жақсы адамға жолықтырсын құдайым» деген Сайрамбай» [6,73].

Шығарма кейіпкерлерінің болмысын ишаралайтын аңдар мен жәндіктерге теңеу арқылы кейіптеу тәсілі де шығармадағы сатиралық сипатын айқындай түседі: «Айшықты мола қасында Сыбан молда мен Жаманқарадан басқа бір жан қалған жоқ. Бағана Айбалтаның машинасы ін аузында басып кеткен саршұнақ ташқанның жаны оңайлықпен шықпай, тыпырлап жатыр. Мола басындағы екі адамнан сескеніп, тышқанды іліп ап кете алмай азаптанған бөктергі төмен сүзіліп қайта көтеріліп, аспанда салбақтап жүр» [6,151], немесе: «Кілем үстінде бүк түсіп, уыстаған ақшаны бауырына басып жатқан Жаманқара, дәл қасында дөңгелеткен қиға таласып, бір-бірін тұмсықпен лақтырып тастап, қайта айқаса түскен екі қара қоңызға жалғыз көзін қадады. Мастығы тарай бастаған адам, таласып жатқан екі қоңызға езу тарта қарап, «дүниеқоңыз» деген осы екен-ау деп күрсініп салды» [6,151]; «Бір індегі екі түлкідей, бір індегі екі жыландай жандары қас, бір-бірін өлтіруге әзір молда мен Жаманқараны тағдыр осылай уақытша татуластырды» [6,197].

Жаманқараның айдауда жүріп, асылып өлді деп елге телеграмм салдырып, өзі мылқау кісінің кейпінде бақылап жүруінің сыры да ашылады, ондағы мақсаты мас кезінде айтатын: «Осынша мал жинап бергендеріңе көп рақмет, ағайын!» деген сөзінен анық көрінеді.

Романда Жаманқара мен Сыбан молда секілді ішкі есептің адамдары, жеке бастың мүддесі – баю мен жоғары лауазым үшін неден де болса тайынбайтын, қарсыласын, бәсекелесін өлтіруге жүзі жанбайтын адамдардың бейнесі сомдалған. Олардың характерлерін ашуда автор көбінесе кейіпкер сөздері мен авторлық баяндауды ұтымды пайдаланады: «Бір аптадан бері «бүкір, мылқау» болып жүріп, өзі айдауға кеткелі бұл кішкентай селода ақ ешкіден туған қара лақтың құлағына салған еніне дейін біліп алған Жаманқара, жаңа ғана өзін өлтіруге әрекет жасаған молдаға іштей өшіге отырып, алыстан айла іздеді», – деп суреттейді. Шығармадағы кейіпкерлердің әрбір ірі әрекеттерінің сыртқы дәлелі мен ішкі мотивациясы мығым.

Романда сатиралық кейіпкерлердің болмысын іс-әрекет үстінде көрсететін сәтті эпизодтар жеткілікті. Оларды автор жағдаяттық баяндауларда әсерлі шолып өтеді. Мысалы мына бір үзіндіден Жаманқара мен молданың арасындағы қатынастың сыры ашылады. Мұнда сатиралық бейнелеу арқылы кейіпкер табиғатын ашуға қол жеткізген: «– Ә, бәрекелла, міне, шын мұсылман, бәсе, сол баяғы мұсылмандығың қалмапты ғой, – деп молда да қарсы ұмтылды. Бір жеті үстіне құрым жамылып, осы ыссы күнде терге малынып жүрген Жаманқара молда құшақтағанда, қоламса иіс оның мұрнын жарып, тұмсығын желге тоса берді. Төсіне төс тигізгенде, Жаманқараның қойнына тыққан ақшалары «біз мұндамыз!» дегендей сықыр-сықыр судырап қоя берді. Молданың құлағы елең етіп, Жаманқараны бауырына басқан күйі кілт, қимылсыз тоқтап қалды [6,153].

Шығармадағы негізгі әрі ең жағымсыз кейіпкер – Сыбан молда. Роман кеңестік замандағы атеизмнің қылышынан қаны тамып тұрған кезінде жазылды дегенімізбен, мұнда қатты әшкереленіп отырғаны – молданың молдалығы, дін мен діншілдік емес, қайта молданың атының затына сай болмауы, дінді қор қылып, оған лайық емес әрекет жасап жүргін жағымсыз қылықтары. Атап айтқанда, елді алдап, баюды ойлайтын алаяқтығы,

жүрген жерінде қылмыс жасап, ізін жасыру үшін адам өлтіруден де тайынбайтын қаныпезерлігі жан-жақты ашылған.

Екінші бір жағымсыз кейіпкер – Жаманқара. Шығармада оның айдауда жүріп, асылып өлгені туралы хабардан кейінгі оқиғалар суреттелсе, шегіністер арқылы оның өткен өміріне де шолу жасалады. Жаманқараның бейнесі ашылатын тұстарда автор сөзінен де, кейіпкер сөзінен де сатира мен иронияның тынысын байқаймыз:

– Тақсыр, бұл да менің жаназама жинаған бата оқырдың бір түрі. Қайнағам байғұс, совхоздан, ауданнан менің көзімді көрген өкімет адамдары келсе, ас алдында тәбет ашсын деп алып келген ғой. – Жаманқара шөлмекке қарап қойып, ауыр күрсінді.

Не болса, ол болсын, небір кеуіп қалған көндерді жібітіп, небір тамыры қурап қалған көздерден жас шығардыңыз. Баяғыда май завод салып, даңқыңыз бір шығып еді, өліп-тіріліп дүниені бір шуылдаттыңыз. Адыра қалғыр Шынтас, – деп сөзінің арғы жағын айтпай Майлыбастың кесесіне шай құйды Тасбике [6,56].

Шығармадағы ирониялық екпін автор баяндауының кейіпкер ойымен сабақтасып жататын қосүнділік иірімдерінен де көрінеді. Мына ішкі монологтағы Кәрімнің ойында ирониядан сарказмға ауысқан ащы кекесін, мысқал жатыр: «Кеше Тасбике соңынан қуып кеп, Майлыбасты тоғайға жетелеп кеткен жоқ па? Сонда кім, кім қалды оңаша? Молда, Тасбике, Жаманқара, Майлыбас? «Оһо, жазған баланы үш жылан ортаға алған екен ғой. Молда жылан, Жаманқара жылан, арақ жылан. Ойпыр-ай, қалай арбады. Ой, жыландар-ай!» деп ой торыған Кәрім қасындағы серіктеріне тіс жарған жоқ» [6,193].

Романдағы психологиялық талдаулар арнасында ой мен сөздің арасындағы көңілдегі кеп пен ауыздағы лебіздің арасындағы қайшылықтар, кереғар шығып жататын айтылым төркінінен көрініп, кейіпкердің мінез-болмысын, жағдаяттардағы сәттік құбылыстарды танытуға да қызмет етеді. Мысалы, «Осы елдегі кемпір-шал көмусіз қалса да көш, тақсыр. Аманыңда еліңді тап. «Той-думанның арасын боза бұзар, екі ауылдың арасын қожа бұзар» деген рас екен. «Тайрандап ел бұзуға айналдың» деген сөзді айтуға шақырған Сайрекең:

Киеке, молданың қолына су құй, бәріміз де жүз шаяйық, – деп жайылып түсті де, мүсәпірсіп қалды. Молдамен төбелесіп қалған кетік шал да «Ақша құмар араны ашылған, болмаса ғұлама адам», – деп жүріп, жез құман, жез шылапшынды молданың алдына тоса берді [6,202].

Шығармадағы сатиралық сарын баяндау машығы мен күлкілілік кеп, комедиялық көріністердің суреттелуінен гөрі, негізінен, оқиға мазмұны мен сюжеттік түзілімнен көрінеді. Автор сатирасында ара-тұра ирониялық айтылымдар мен мысқыл-кекесіндер ұшырасып отырады. Оларды қажет тұсында автор кейіпкер аузына да салып отарыды: «Күнде арақ ішіп, сигарет тартып, бензин сасып жүретін жастардың бірінің жары болғанша, бес рет жуынып, бес рет намаз оқып, таза киініп, дәмді тамақ жеп, бетінің нұры тамған молда құшағында жатқанын қыз қызық көреді, арман етеді деп соқты Тасбике [6,205]; «О, жазған қазақ, басына сәлде орағанды молда деп, қолына папка ұстағанды ұлық деп бас ие бересің, тегі» [6,292].

Сатиралық романда жаны таза, ойы ізгі адамдардың ескіліктің қалдықтары мен озбырлық, әділетсіздікке қарсы күресі жақсылықтың жеңісімен аяқталады. «Бұл ауылда Жаманқара атам тұрғанда шатақ таусылмайды», – дейтін Майлыбастың сөзінде шындық бар. Бәрібір романның соңында молда сотталып, Жаманқара мүмкіндіктерінен айырылып, енді қайта бас көтере алмайтындай халге түседі. Осындай ауылдағы оң өзгерістер қарсаңындағы табиғаттың бояуын да автор: «Ел ерте тарады, көңілсіз ауыл ерте жатты. Түнде бір керемет жаңбыр жауып, даланың кір-қоңын шайып кетті. Жаңбырдан соңғы таза ауа – таңғы ауаны құмарта жұтқан ел ерте оянды» [6,306], – деп жақсылыққа меңзей бейнелейді.

С.Адамбековтың сатиралық әңгімелері де байсалды ырғақ, байыпты баяндауларымен ерекшеленеді. Бұларды сатиралық шығармалар дегенімізбен, сатира мен юмордың айшықты құралдары белсенді емес. Неігінен сол кездегі қоғамдағы жөнсіздіктер

сыналатындықтан, автордың әңгімелері жанры жағынан фельетонға жақын, өмірдің жалпы мәселелерін қамтудан гөрі, жекелеген нақты жайларды сынауға құрылады.

Автордың шығармаларындағы ирония тұрмыс пен шаруашылықтағы кемшіліктер мен кесір құбылыстарды сатирамен бейнелеу ыңғайында сын нысанасының қайсыбір сипаттарын анықтауға бағалаушылық, күмәнданушылық, сыншылдық назарды күшейту мақсатында жұмсалатынын байқаймыз. Мысалы, "Тұтқиылдан тексеру» әңгімесінің басында көшенің о басы мен бұл басына соқтығысып, шайқалып келе жатқан мас адамды бейнелейді. Жас балалар оны мазақтайды. Бұл кім десеңіз, ол – «су атасы Сүлеймен» атанып кеткен паромның бастығы Суатбай екен. Автор оны ары қарай былайша мінездеп, сипаттама береді: «Ертіс суына параход қалай жүзсе, «қырық градус қызуға» ол да солай жүзіп, екі қолын ескек етіп жүре береді. Анау паромға екі күнде бір барып, «тұтқиылдан тексеру жасайды да», қайтадан өз әніне баса береді. Суатбайдың осындай бір «қырағылығы күшейіп» шабуылға шыққан күніне кез бола көрмеңіздер» [7,34]. Суатбайға «эй» дейтін әже, «қой» дейтін қожа жоқ, Суатбай осылайша еркін жүріп, тек аптаның белгілі бір күні ғана тұтқиылдан тексеру жүргізіп, жолаушыларға ыңғайсыздық тудыратыны сыналады. Осындай әпербақан маманның жұмысына тексеру жүргізілмейтіні, бетімен кеткен Суатбай секілділердің қызметі әшкереленген.

С.Адамбеков әңгімелерінің бер ерекшелігі, бұларда халықтық күлкілі кейіпкерлердің бейнесі осы заманға лайықталып пайдаланылады. Олар кейде бас кейіпкерлер ретінде, енді бірде бас кейіпкерлегне ілесіп, соларға серік ретінде еліміздің әр ауыл-аудандарын аралап, кемшіліктерді көрсетіп, әшкерелеп отрады. Мысалы, «Қожанасыр қақпасы», «Қожанасыр жар салды», «Қожанасырдың қойын дәптерінен», «Қожекеннің қуырдағы», «Қожекеннің тойлары», сондай-ақ «Алдар көсе есік алдында», «Көсенің көзі», тағы да басқа әңгімелерінде Қожанасыр мен Алдар көсенің образдары кездесіп отырады.

Мысалы, «Қожанасыр қақпасы» әңгімесін Қожанасыр туралы белгілі аңыз әңгімеден бастап, оны осы күнгі жағымсыз көріністермен байланыстырады. «Қожанасыр әпенденің ауласының екі жағы құлап, үлкен әшекейлі қақпасы ғана қаңқиып тұрады екен. Әпенденің өзі де сол қақпадан еніп, сол қақпадан шығып, кеткен-келгенде есігін құлыптап қойып жүретін болса керек. Қожекене қонаққа келген адам, қақпадан енбесе: «Ей, бәтшағар, көзің жоқ па? Дарбазаны қақпайсың ба? Мен барып ашпаймын ба? Құлап жатқан дуалдан өткенің қалай, ешкі болдың ба? Деп ашуланып қалатын көрінеді...». Осылай басталған әңгіме аналогия арқылы кейбір аудандардағы бес-алты түп жас ағаштарды қоршап қойған, бәрінің дуалы құлап, қақпасы қалған, ішіне мал кіріп серуен салып жүр деп, демалыс орны, парк секілді көпшілік баратын жерлерге көңіл бөлмейтін шаруашылық басшыларын сынайды.

Қорытынды

Жазушы ирониясы сатирамен сабақтаса жүріп, тіршіліктің түрлі түйткілдеріне жарық түсіреді. Мысалы, табиғаттың бейнеленуі: «Тал жапырақтарынан, үй бұғаттарынан күнге қарап тырс-тырс тамшылап, момақансып тұрған қыс аязы күн бтқан соң қызара бөрітіп, құтырып шыға келді. Тондының жағасынан сипап өтіп, шляпалы жігіттің құлағын шымшып, қыздардың балтырын қыттықтап, пайпақтыға бата алмай, етіктіні паналап келіп, туфлилi адамды қуа жөнелді [7,38]; қонақтардың суреттелуі: «Аттан аударыла түсіп жатқан сыйлы қонақтардың аяғы әлі сиреген жоқ. Бірақ әзір қора ішінде отырғандардың «денсаулығы» онша емес. Домбыра, гарьмон ұстаған жігіттердің саусағына әлі қызу жете қоймаған сияқты. Астыңғы шек жетімсіреп, анда-санда дың-дың етсе, гарьмон тілі күрмеліп тізеге асылып жатыр» [7,41]; тойдың суреттелуі: «...Той болғанда қандай той десеңізші! Төменгі елді шақырып, төбел бие сойғызып, жоғары елді шақырып, жорға бие сойғызып, ауыл-аймақты майға бөлеген той...» [7,44]. «Осылай, жолдастар, қыстауда да, жайлауда да бұрынғы ата-бабаның дәстүрін сақтап, қауға тартып тұрмыз» [7,86]

Мұндай иронияның мысалдары жазушы диалогтерінде де кездеседі:

«— Мынау таразыдан жеген тасбақа қайдан молда болған? — деп күліп жіберді Ордабай.

Түрмеде жатып Медресе бітірген, – деп Көшек пұшық оның бүйірінен түртіп қойды» [7,60]

Автордың шығарма қорытындысында иронияны жеңіл әзілдің ыңғайымен пайдаланатыны бар: «Шынында да, жаман шығарма жазғаннан жақсы түс көрген артық қой» [7,23]; «Сонымен біреуге әзілқой, біреуге мас, біреуге есерсоқ көрініп жүріп, маскүнем ағай қызметтен қуылды. Қазір қобызсыз қалған бақсыдай әркімге бір бас иіп, аудан орталығында жүр» [7,33].

Қорыта айтқанда, ирония сатиралық шығармалардағы әшкерелеуші күлкіге ирониялық реңк – сыни баға берушілік, нысанның маңызына күдік келтірушілік, терістеушілік өң дарытып отырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Боров Ю. Б. О комическом. – М.: Искусство, 1957.
2. Литературный энциклопедический словарь под ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева. – М., Советская энциклопедия, 1987.
3. Артемова А. Ф. Механизм создания комического в английской фразеологии. – Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1976.
4. Чугунцова Г. Н. Ирония и сатира как типы поэтического смысла (на материале современной англоязычной поэзии). Автореф. дис... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2007.
5. Лимарева Т. Ф. Функционально-семантическая сущность иронии. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Краснодар, 1997. – 19 с.
6. Адамбеков С. Атылған қыз туралы аңыз. Роман. – Алматы. Жазушы, 1980.
7. Адамбеков С. Қожанасар қақпасы. Әңгімелер. Пьесалар. – Алматы. Жазушы, 1989.

ИРОНИЯ В САТИРЕ С.АДАМБЕКОВА

Кабылов А.Д. - Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан, e-mail: adlet_kabylov@mail.ru.

Аннотация. В статье рассматривается применение иронии в первом сатирическом романе «Легенда о расстрелянной девушке» и сатирических рассказах видного казахского писателя-сатирика Садыкбека Адамбекова. Целью исследования является дифференциация функции иронии в сатирических произведениях. С этой целью была осмыслена функции иронии в применении в соотношении сатиры и иронии в прозаических произведениях писателя – романах и рассказах. В ходе исследования было установлено, что в сатирических произведениях ирония придает особое значение критической форме в тексте, придает ироничному объекту скептическое отношение, оценочность, отрицательность. Результаты исследования позволяют изучить поэтические компоненты прозы путем выявления в художественном тексте таких элементов смеха, как сатира, юмор, ирония в художественной литературе. Результаты исследования могут быть использованы в области теории литературы.

Ключевые слова: сатирический роман, сатирический рассказ, сатира, юмор, ирония, авторское мировоззрение, рассказ, фельетон, ассоциативная ирония, аллюзия.

IRONY IN S. ADAMBEKOV'S SATIRE

Kabylov A. - Sh. Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering, Aktau, Kazakhstan, e-mail: adlet_kabylov@mail.ru.

Abstract. The article examines the use of irony in the first satirical novel "The Legend of the Shot Girl" and satirical stories of the prominent Kazakh satirist Sadykbek Adambekov. The aim of the study is to differentiate the function of irony in satirical works. To this end, the functions of irony in the application of the ratio of satire and irony in the prose works of the writer – novels and short stories-were comprehended. In the course of the study, it was found that in satirical

works, irony attaches special importance to the critical form in the text, gives the ironic object a skeptical attitude, evaluativeness, negativity. The results of the study allow us to study the poetic components of prose by identifying in the literary text such elements of laughter as satire, humor, and irony in fiction. The results of the research can be used in the field of literary theory.

Keywords: satirical novel, satirical story, satire, humor, irony, author's worldview, story, feuilleton, associative irony, allusion

